

Om Haderslevs tilstand som købstad for hundrede år siden.

To artikler i „Schleswig-Holsteinische Provinzial-Berichte“.
Meddelte i oversættelse af Jens Jørgensen.

**Hvorfor afsætter den haderslevske landmand hellere
sine varer i det fjærne end i nærheden?**

(Schlesw.-Holst. Prov.-Berichte 1792 V. 181—83).

Landmanden i hertugdømmet Slesvig eller rettere undersåtten i Haderslev amt har ejendomme næsten tæt op til byens (Ribes) porte, og dog mærker man ikke, at han søger at skaffe sine produkter afsætning i Ribe. Han tager hellere vejen til Løgumkloster, Tønder, Haderslev, ja oftere kører han endog til Flensborg, byer, der ligger 4—5, Flensborg endog 6—7 mil borte fra hans hjem. Kan man ikke her med billighed opkaste det spørgsmål: Af hvilke grunde bevæges landmanden i disse egne til hellere at afsætte sine varer i det fjærne end i nærheden? Man kan formode, men ikke bestemt angive noget. Jeg vil altså heller ikke have andet end formodninger sagt eller nedskrevet. Den første årsag synes mig at være rigets fra provinsernes forskellige forfatning. I Ribe er den såkaldte konsumption indført, en statsafgift, der i Tyskland er bekendt under navn af licent, men hvorfra hertugdømmerne, på

grund af deres rettigheder og erhvervede privilegier, er fritagne. Denne afgift holder vel på den ene side landmanden tilbage, dog holder jeg den vel ikke for den nærmeste årsag til at fjærne sig så meget fra handelen med denne stad, som tilfældet er. Den vigtigste grund er vel den, at Ribe driver langt mere landvæsen end købmandskab, så at han altid forud véd, at han ikke vil kunne få sine produkter afsatte til en sømmelig pris på grund af konsumtionens forstørrende udgift. Han kører altså hellere et par mil længere. Alene derfor må byen som købstad lades ude af betragtning. Altså med et ord, når handel og vandel, som ene kan hæve en by, sover, bringer det svaghed og armod.

Det ser ikke bedre ud med Haderslev; heller ikke der kan landmanden ret — af de nylig nævnte grunde — blive af med sine produkter. Også denne fordums blomstrende by driver mer agerbrug end købmandskab. Handel og vandel tager årlig af, og byen bliver kendeligen fattigere, end den nogensinde har været. Avktioner skaffer imidlertid trommen og udråberen nok at bestille. I stedet for, at Haderslev en gang byggede fregatter og havde to til tre skibe i søen, kan den nu ikke længere trods al dens tilsyneladende luxus skjule sin nedgang for et forskende blik. Når byen ikke hurtigt kan bruge alt, hvad landmanden bringer, så bliver — netop ved den ringe og uvisse afsætning af landmandens produkter — det omliggende land ikke nær så befolket, som det billigt kunde og skulde. Man mærker alle de mangler, som forf. s. 67 fortæller os om Norge. I byerne er håndværkerne mere landmænd, end de skulde være, og på landet bøder, klistrer og lapper landmanden efter ævne af brist på båndværks-

folk, på sit hus og sine redskaber, og alt er og bliver da, for at tale med apostelen Paulus, stykkevis. Begge stænder véd egenlig ikke, hvad de er. Købstæderne taber mærkeligen i deres næring og ligner, som forf. meget rigtigt siger, mere landsbyer end købstæder. (Af Oederiana s. 103 ff.)

Som svar herpå fremkom følgende artikel i samme tidsskrift 1793, I. hefte side 145—154.

**Nogle bemærkninger til spørgsmålet: „Hvorfor afsætter den haderslevske landmand hellere sine varer i det fjærne end i nærheden?“ og om købstaden
Haderslevs nuværende tilstand.**

Af en skrivelse til udgiveren.

„— Disse lige så rigtige som patriotiske bemærkninger fra en unævnt haderslevsk borgers pen vil De vel — jo før jo hellere, indlemme i Prov.-Ber. — — Opsatsen stemmer for resten helt overéns med det, som jeg i en tidligere skrivelse har sagt Dem om de fleste industri-grenes sørgelige forfald i Haderslev. Den kan ret passende anses som nok et foreløbigt bidrag til denne bys ønskede topografi og vil ikke være læserne af Prov.-Ber. uvelkommen.

Haderslev, 1. Jan. 1793.

A. R. v. Brinken.

Det oven for i „Schlesw.-Holst. Provinzial-Bericht“ 5te hefte 1792 anførte spørgsmål og den derpå følgende omtale af byen Haderslevs forfald har foranlediget mig, her at meddele mine tanker om denne genstand. Jeg er forud vis på, at de af alle, som er bekendte med den her værende forfatning, vil blive anerkendte som fuldstæn-

digt overénstemmende med sandheden, og jeg ønsker, at de må blive tagne til hjærte af sande patrioter, hvem byen Haderslevs og andre byers vel ligger på sinde.

Haderslev amt har et stort omfang, og landmanden i den østlige del deraf kunde nemt afsætte sine varer, hovedsagelig sit korn, i Haderslev og Kolding, og beboeren af amtets vestlige del sine produkter i Ribe. Men erfaringen beviser tilstrækkeligt, at dette ikke sker så hyppigt, som det skulde, men at landmanden hellere bringer dem til de fjærnere byer Tønder og Åbenrå og til det endnu længere bortliggende Flensborg.

Til dette lader der sig angive forskellige grunde. De, der bor i nærheden af Haderslev, Ribe og Kolding, finder ikke afsætning nok i disse byer, fordi deres handel og skibsfart kun er ringe, fordi der ikke er anselige ølbryggerier og brændevinsbrænderier, og der ikke bliver udført meget korn til udlandet. Derfor er priserne, især i Ribe og Kolding, meget vaklende. Thi de falder ofte pludseligt, når der kommer tilførsel fra Jylland, så at den herværende landmand ofte ser sin forventning med hensyn til prisen skuffet. Er han der nu en gang, kører han ikke gærne sit korn hjem igen. Han må altså tage til takke med den ringere pris.

Bønderne i Haderslev amt må udrede alle deres afgifter i slesvig-holstensk courant. Denne mønt er som bekendt ikke gangbar i de danske byer Ribe og Kolding, og desværre! — endnu ikke indført i Haderslev, endskønt det er bleven anbefalet både af kongen og den herværende øvrighed. Brist på enighed blandt

byens indbyggere, som hver efter sin fordel helst ser dels den gamle, dels den ny mønt i omløb, også Jyllands og Fyns nærhed har hidtil hindret indførelsen. Landmanden får altså den gamle mønt for sine varer. Den kan han ikke bruge til sine afgifter og må derfor bytte den med større eller mindre tab. Derfor bringer han hellere sit korn til Åbenrå, Tønder og Flensborg, hvor han ikke blot forefinder højere priser og større afsætning, men også får ny mønt derfor. Her findes mange landmænd, der er kørte til Flensborg og nogle, som endog er kørte til Slesvig, blot for at få ny mønt. Hvilke udgifter kræver det ikke i retning af tid, heste og vogn og af fortæring! Og dog kan det lønne sig.

Hertil kommer endnu en vigtig fordel, som de har ved indkøb af deres fornødenheder, som: tømmer, brædder, jern, hør o. s. v., idet de kan få disse og andre varer billigere i Flensborg, Tønder og Åbenrå end i Ribe, Kolding og Haderslev. Når de altså behøver den slags ting, så tager de nogle læs korn med derhen. De, der bor i nærheden af Christiansfeldt, sælger deres korn der, hvor de ikke blot får ny mønt, men også forefinder forråd af varer til deres fleste fornødenheders tilfredsstillelse. Dette må være nok til besvarelse af hint spørgsmål.

Jeg vil endnu kun sige noget om Haderslev bys nuværende tilstand. At handelen og næringen her er kendeligen aftaget, og at indbyggerne i det hele taget er blevne fattigere, er i øjne faldende for iagttageren. — Denne by har det tilfælles med andre små byer, at den har meget landbrug. I nogle få år er det

taget stærkt til. Ikke blot mange købmænd og handlende, men endogså håndværkere har begyndt at lægge sig efter agerdyrkning. De førstnævnte kan, omendskønt det bringer mere tab end fordel, dog vedblive at gøre brug deraf. De kan bestride de nødvendige omkostninger, fordi de til dels ved deres handel fortjener så meget, at de der med kan erstatte tabet. Men de sidstnævnte, håndværkerne, bliver fuldstændigt ruinede ved landvæsenet, som de ikke forstår og som koster dem for meget. De mister derved den så nødvendige tid til at forrette deres arbejde, fortjenesten tager af, og de går til sidst konkurs. Derfor skulde det egentlig ikke være tilladt, at en håndværker drev landbrug i købstæderne: det skulde da være, at han havde så megen formue, at han kunde lægge sit håndværk helt til side og gøre plads for en anden duelig mand.

Om end der er nogle duelige håndværkere her, så er deres tal dog alt for lidet. Men af fuskere har vi, desværre! en alt for stor mængde. Få lærer deres håndværk grundigt eller søger på rejser eller ved øvelse at opnå mere duelighed i det. Mange svende tager sig en kone, så snart de er komne ud af læren. De forstår da enten ikke deres håndværk, og bliver fuskere hele deres liv, eller de driver det ikke en gang, men bliver antagne ved militæret, eller bliver daglejere. Sådanne folk får med årene stedse flere børn, forarmes daglig mere og mere, og endelig bliver de eller deres børn tiggere, som falder byens eller amtets indbyggere til byrde. Flækken Christiansfeldt gør også byen Haderslevs indbyggere nogen skade i deres næring. Her er et stort

bryggeri og brænderi og et stort bageri; her er alle slags kunstnere og håndværkere, følgelig også alle slags varer til købs. Derfor kan, som forhen sagt, de i nærheden boende landmænd ikke blot afsætte deres korn godt der, men mange kan også tage de for dem nødvendige sager med hjem derfra. Håndværkerne på dette sted udmærker sig ved deres duelighed og gør rigtig nok derved de herværende nogen skade. Men fordi deres arbejde i almindelighed er noget dyrt, så kunde der vel nok bødes der på, hvis vore håndværkere søgte at erhverve sig større duelighed, at efterligne eller vel endog at overgå dem. Således f. ex. bager bageren i Christiansfeldt bedre brød end bageren her. Derfor får enkelte indbyggere her deres brød derfra. Den derværende sadelmager laver nydeligt arbejde og har derfor havt flere store leveringer af sadler og desl. forrige sommer o. s. v.

De haderslevske håndværkeres afsætning til andre byer er liden eller ingen, og efter fradrag af omkostningerne kommer de næppe skadesløse hjem fra de fleste markeder i nabobyerne. En undtagelse herfra er kun handskemagerne, der kan blive af med så mange handsker, som de kan lave. Da de for det meste er fattige og ikke have formue til at købe læder for, så bliver de hjulpede med forskud af en herværende købmand, som afkøber dem alle deres handsker og sender dem tillige med mange andre i Jylland og Fyn lavede til Tyskland.

Men intet håndværk bliver således forsømt som murer- og tømmerhåndværket. Disse to forskellige håndværk har her været forbundne med hinanden i mange år. I gamle dage, da hver kunde arbejde selvstændig, har vi dog havt nogle duelige folk af disse

professioner. Men siden de er blevne ét håndværk og har fået udelukkende privilegium for Haderslev by og amt i en omkreds af to mil omkring byen, er dette nødvendige og nyttige håndværk kommen helt i forfald. De fleste af de såkaldte mestre har aldrig været i udlandet, har ikke lært tilstrækkeligt og kan hverken gøre tegning til en bygning eller gøre et overslag over de dertil nødvendige byggematerialier. Deres svende og håndlangere er for største delen åbenbare klo-drianer og dagtyve, som enten har været kuske, tjenere, forarmede håndværkere eller lediggængere, og som i nøden tager deres tilflugt til denne forretning, hvor de kan blive antagne uden prøve. Thi der er endogså brist på dårlige murere. De har altså lejlighed til at tjene en stor dagløn med ringe møje.

Sådanne folk bliver da først håndlangere og efter nogle års forløb, eller måske før, svende. De forstår da ikke blot ingen ting, men gør sig endog flid for at lave arbejdet dårligt, for at de hvert år kan rive ned og igen bygge op og altså årlig volde indbyggerne bekostninger og ærgrelse. Skulde der være én, som gør arbejdet bedre og arbejder for sig selv, så bliver han forfulgt af de andre så længe, til han enten lader det være eller også med mange bekostninger og fortrædeligheder må søge at få sig et særskilt privilegium.

Derfor vilde det være meget gavnligt for enhver af denne bys indvånere, hvis der blev indkaldt fremmede, forstandige murere og tømrere. De vilde have meget at gøre i mange år for at genoprette det, som disse fuskere har fordærvet. Men hvorledes kan dette ske, så længe

der består et sådant håndværk, og sådanne privilegerede klodrianer bliver tålte? —

Handelen og skibsfarten her er ikke af nogen betydning og er, sammenlignet med ældre tider, taget meget af. Byens beliggenhed ved en arm af Østersøen er ellers skikket dertil, men bliver meget lidt benyttet. Nu kan den heller ikke benyttes ordenlig, fordi farvandet eller det såkaldte revier er så fuldt af grunde og sandbanker og stadig tilsandes mere og mere, så større skibe ikke kan gå ind, men må blive liggende i søen ved fjordens munding. Varerne må så bringes ind i både. Thi ordenlige pramme har man ikke, hvorfor transporten kræver tid og bekostning. Af store skibe har Haderslev slet ingen flere; men kun små jagter, som sejler på Lybæk, Flensborg og København. Heller ikke en gang disse kan sejle helt op ad revieret til lossepladsen med fuld ladning, men en del af ladningen må først transporteres i både for at lette skibene. Når disse så endelig er komne til lossepladsen, som ligger et godt stykke fra byen og kaldes den gamle skibsbro, så findes her de elendigste anstalter til at lade og losse skibene. Thi der har ikke været nogen skibsbro i mange år. Lævningerne af den gamle er i stormvejr farlige for skibe og både. Når losningen skal foregå, må man først oppebie stille vejr. Det kan undertiden vente 8—14 dage. Så bliver varerne ladet af skibene i både og fra disse på vogne, som af den grund står i vandet næsten til navene. Denne fremgangsmåde er yderst møjsommelig og farlig, og det er undertiden sket, at en tønne er falden i vandet, og varerne blevne fordærvede.

Skulde denne bys handel og skibsfart igen tage op-

sving, var det højst nødvendigt, at revieret blev rensat og der blev bygget en ny skibsbro; og hvis de større skibe så alligevel ikke, til trods for havnens opmudring, kunde sejle helt op til skibsbroen, så måtte man bygge ordenlige pramme for at kunne transportere varerne fra skibene til skibsbroen. Men hvorfra skal man tage omkostningerne, da her findes så få velhavende eller dog rige folk? Og er der endelig nogle få, som har en større formue, så vil de dog ikke gærne give en større kapital bort til den slags almennyttige indretninger, som de ikke strax kan drage gavn af, om end deres efterkommere til de sildigste slægter vilde velsigne dem derfor. Et sådant foretagende skulde heller ikke være en enkelts værk. Alle handlende og alle formuende borgere skulde uden forskel bidrage dertil og være enige med hverandre. Men denne enighed savnes helt. Den ene er skinsyg på den anden, misunder sin medborger hans velstand og søger, så godt han kan, at trække den andens næring til sig. Denne uenighed har fra arilds tid været skyld i, at fællesforetagender ikke er lykkedes, ja at halvfærdige skibe i forrige tider er blevne liggende på byggepladsen eller rådne op i vandet.

Men blev alle disse hindringer også ryddede af vejen, og alle indbyggerne éndrægtelig vilde bidrage dertil, så savnedes der dog resolute og sagkyndige mænd, som kunde føre et sådant foretagende ud i livet. Men de blev da at få fra andre byer, hvis man tilbørlig vilde lønne deres umage. Og blev et så almennyttigt foretagende virkelig sat i værk, så kunde man også med tillid vente en understøttelse fra vor nådige og velvillige regering, som søger at fremme alle undersåtters vel.

At et sådant foretagende, skønt det rigtignok er vanskeligt, dog kan udføres, har vi havt et eksempel på i byen Horsens i Jylland, som er mindre end Haderslev. Som det vil være bekendt af aviserne, har den for få år siden ladet sin havn rense og skibsbroen udvide og forlænge, så at skibene nu kan lægge til ved den og bekvemt lade og losse. Så længe en sådan forbedring ikke kommer i stand i Haderslev, vil denne bys handel aldrig komme i vejret.

En egenlig direkte handel har Haderslev i grunden slet ikke. De fleste købmænd tager deres varer fra Flensborg eller Lybæk, eller i det højeste fra Hamborg, hvor fra de da må transporteres over land fra Ribe og Højer ved Tønder. Det gør varerne dyrere, så at de ikke kan sælges her for den pris som i Åbenrå, Flensborg og Tønder. Man har heller ikke tilstrækkelig oplag her. Så snart en vare bliver stærkt søgt, er forrådet strax sluppen op. Derfor er der sædvanlig brist på alle slags byggematerialier i foråret, og man må vente så længe med bygningen, indtil de kan skaffes hid fra Åbenrå, Sønderborg og Flensborg.

Når man samler og overvejer alt dette, så kan det let forklares, hvorfor landmanden herfra hellere kører til Åbenrå, Flensborg og Tønder, og hvorfor de høkere og kromænd, som bor på landet, ikke gerne tager deres varer i Haderslev, men henter dem fra andre byer. En naturlig følge er altså, at byens handel, næring og velstand tager af; alligevel tager ødselhed i klæder, i mad og drikke, overhovedet i hele levemåden mere og mere til. Kaffe og brændevin er således blevne håndværkeren til fornødenhed, at mange

strax fortærer deres smule fortjeneste, svækker deres sundhed og virkekraft derved og lider mangel på de til brød så nødvendige penge. Fattigdommen er derfor stor, og især er der en stor mængde tiggende børn. De stakkels væsener er meget at beklage, da de hverken bliver holdte til skole eller håndgærning og altså voxer op til at blive uvidende og dårlige mennesker!

Dette kan nu være nok sagt om de grunde, hvorfor landmanden i Haderslev amt bringer sine varer, ikke til de nærmeste, men hellere til de fjærnere byer, og om Haderslev bys nuværende tilstand i henseende til handel og næring.

Endnu bliver det ønske tilbage, at sande patrioter og menneskevenner vil forene sig og ved kraftig hjælp fra amts- og byøvrigheden bidrage så meget som muligt til at forbedre og afhjælpe alle disse mangler. Bevidstheden om at have medvirket kraftigt til sine medborgeres vel og en hel bys opsving, vilde yde enhver varig glæde og erhverve ham en sildig efterslægts velsignelse.
